

ELŐSZÓ

Sokszínű szókincsünk

Minden élő nyelv változataiban és változásban él. Ez utóbbi elsősorban a szókincsben jelentkezik. A szavak kikopnak, mert szükségtelessé válnak, mivel eltűnnek azok a tárgyak vagy fogalmak, amelyeket jelölnek (ezek az archaizmusok), és természetesen újak (neologizmusok) keletkeznek, hiszen a világ változik, a technika, a tudomány stb. fejlődik. Azaz a szókincs alkalmazkodik a változásokhoz, rugalmas. Dívatos fordulattal élve: megfelel az élet és a kor kihívásainak.

Az új szavakkal való ismerkedés szellemi kalandnak is tekinthető, ugyanis a jelen nyelvállapot tükröződik az újonnan keletkező szavakban. Ezek különböző tárgykörűek és tartalmúak: politika, gazdaság, technika, kommunikáció, kultúra, sport stb.; valamint különféle stílusrétegből származóak.

A neologizmusok világa azért érdekes, mert fölhívják a figyelmünket arra, hogy a nyelv mennyire gyorsan változik. Ebből a szempontból a neologizmusok kutatásának, tanításának ügye hasznos, mert messze-menően szolgálja a nyelvi tudatosítást.

Az új szavak mindenképpen a szinkrón, azaz a jelen nyelvállapot tükrözői, ez ragadja meg leginkább a nagyközönség figyelmét. Az ismeretterjesztés azonban nem csupán a bemutatásban merül ki, hanem abban is, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy az új szavakat gyakran indokolatlanul elutasítóan fogadják, holott egy nyelv kifejezőképessége általában arányban van a felmerülő szükségletekkel, s a nyelvi kifejezés iránti új igények megteremtik a kielégítésükre alkalmas eszközöket. Ily módon az új szavakkal való ismerkedés során nyelvi tolerancia erősítése is érvényesül.

Sokféle nyelvi tényre vonatkoztatva használjuk a neologizmus elnevezést, s ezeket a nyelvi jelenségeket nehéz egyetlen, valamennyit felölelő meghatározásba belesűríteni. A neologizmus valamilyen új szóképzleti jelenség. Új szavak, jelentésárnyalatok, amelyekkel folyamatosan gazdagodik minden élő nyelv. A neologizmus definíciója több szempontból adható meg. Az idő szerint neologizmus az, ami újként jelenik meg; a stilisztika szempontjából az, ami költői-írói, alkalmi kifejezés, és az szuggesztivitást, a képszerűséget, az egyedítést szolgálja (hapax lego-

menon). Az egyén számára neologizmus az ismeretlen nyelvi kifejezés. A szókészlet rétegződése szempontjából pedig új szó, illetve jelentés az, ami egy szaknyelvben jelenik meg, s először az adott szakmai körben jelentkezik újdonságként, majd ha igen fontos kifejezésnek bizonyul, akkor a köznyelvbe lépve válik újra neologizmussá.

Az új szavak számbavétele pillanatfelvételnél is tekinthető egy adott évtizedről, tágabban korszakról. Sok közülük ritkán használatos, de mégis emblematikus. Például egy adott eseményt, jelenséget idéz fel. (Erről majd később.) Természetesen ez a pillanatfelvétel korántsem jelenti azt, hogy minden darabkája időtálló lenne, hiszen időnként a neologizmus olyan, mint a szappan: hol előre, hol hátrafelé csúszik ki az ember kezéből. Előre, ha szinte a megjelenése pillanatában elterjed, annyira fontos kifejezés, és veszíti el neologizmus voltát. Ilyen például a *végtörlesztés*, amelyből elvonással mindjárt létrejött igei alakja, a *végtörleszt*. Illetve fordítva: kis túlzással a szó a megszületésének a pillanatában elavul, fölöslegessé válik, például a *hamburgeradó*, ami hamarosan *chipsadó*ra váltott.

Az új szavak egyrészt transzparenssek, azaz könnyen értelmezhetőek, ezek nagy valószínűséggel hamarosan szótáréretté válnak, például: *babakötvény* (az állam által a fiatal szülőknek nyújtott életkezdési támogatás rendszere), *bulifotó* (éjszakai szórakozóhelyeken készült, nyilvános fórumokon is megjelenő fénykép), *tetoválozálon* (tetováások egyedi tervezésével, kivitelezésével akár művészi színvonalon foglalkozó vállalkozás). Másrészt csak szövegkörnyezetben válik világossá a jelentésük, úgy is mondhatjuk, hogy „egyszer használatosak”, például: *mohózat*. Ez Spiró György kötetének a címe, a *mohó* és a *bohózat* szavak összerántásával keletkezett. Kettős értelmű: utal a könyvben található legtöbb darab műfajára, jellegére, ami bohózat, de utal a témák igen nyomatékosan jelen lévő motívumára is, a mohóságra, a pénzhétségre, a harácsolásvágyra, a kapzsiságra. A *habszódia* Parti Nagy Lajosnak Sárbogárdi Jolán fiktív személy nevében írott, *A test anygala* című művének a műfaja. A habszodiát értelmezhetjük úgy, hogy habkönnyű rapszódia a giccses, parodisztikus leányregény.

Az új szavakat megvizsgálhatjuk abból a szempontból is, hogy milyen szóalkotási móddal keletkeztek. A leggyakoribb az összetétel: *kamionkoncert* (kamionon rendezett koncert), *kátyúvonal* (olyan telefonszám, telefonvonal, amelynek segítségével bárki jelezheti, ha úthibát talál). Összetétellel szócsalád is kialakulhat, ha megegyezik az elő- vagy utótaguk, például: *gerilla-*. A *gerillamarketing* a nem hagyományos

marketingeszközök, illetve technikák, valamint a marketingstratégia összefoglaló neve. Minden olyan reklámozási mód, amely nem reklámfelületeken jelenik meg. Szokatlan, legtöbbször meghökkentő módszereket használ üzenetei célba juttatására. A *gerillakertészet* olyan erőszakmentes civil kezdeményezés, amelynek során a lakosság vagy egy természetvédő szervezet, illetve egyesület aktivistája a közterület-felügyelet vagy a városvezetés hivatalos engedélye nélkül virágokat, fákat helyez ki vagy ültet el különböző nyilvános helyeken közterület-szépítés céljából. Ennek egyik változata, hogy kátyúba ültetik a virágot.

Szóképzéssel keletkezett, újszerű és divatos kifejezés a *felejtős* és a *megúszós*. Ezek a szavak eredetileg melléknévi igenevek, amelyek tulajdonságot is jelölnek, és látszólag fölöslegesen kapnak még egy -s melléknévképzőt. A *megúszós* jelentése: könnyű, egyszerű, konfliktusmentes; a *felejtősé* pedig: megjegyzésre sem érdemes, nem lényeges, felejtethető, felejtetni való. Mindkettő bizalmas hangvételű. A *kockul* ige az asztali számítógép szögletes formájára utalva pedig azt jelenti, hogy valaki egyre több időt tölt számítógép előtt, és ezzel szinte elszakad a kézzelfogható dolgoktól és a hús-vér emberektől.

Többek között azért létezik érzelmi viszonyulás az anyanyelvünkhöz, mert az nem csupán egy kommunikációs eszköz számunkra, hanem identitásunk, magyarságunk alapvető eleme. Ugyanakkor az új és szokatlan iránt érzett ellenszenvünk abból is fakad, hogy úgy érezzük, az általunk használt változat, vagyis a tapasztalataink alapján ismerősebb jobb, helyesebb, mint a számunkra ismeretlen, mások által használt.

Nézzünk meg egy konkrét példát! A *bébiszitter* angol szó már bő évtizede meghonosodott nyelvünkben, ezt igazolja a fonetikus átírás. Az utótagjával szócsaládot is alkotott a magyar nyelvben, összetett szavak formájában: *dédiszitter* (idősek ápolását, gondozását anyagi ellenszolgáltatás fejében vállaló személy), sőt *hőriszitter* (!) (hőrcsögre vigyázó személy). Mint látható, a szavak előtagja rövidüléssel és -i kicsinyítő-becező képzővel keletkezett, s egyébként ezt a szóalkotási módot, a szőrövidülést és a képzést a legnagyobb elutasítás és érzelmi megnyilvánulás szokta kísérni. Például: *karcsi ajcsi* (karácsonyi ajándék). Azonban ez nem jelenti azt, hogy ne keletkezhetne újabb és újabb ilyen kifejezés, s ne alakulna vele ki szóösszetétel, elsősorban a bizalmas nyelvhasználatban, a diáknyelvben, a szlengben, az internetes és mobilkommunikációban, valamint a bulvársajtóban. Azonban napjainkra túllépte ezt a keretet, és a mindennapi kommunikáció részévé vált. Egyébként korábban is keletkeztek ily módon szavak: *mozgófilmszínház* – *mozgó*

– *mozi, csokoládé – csoki*. Sőt egyes rövidült és *-i* képzős szavaknak egész szócsaládjuk alakulhat ki továbbképzéssel: *tali, talizni, talizás; szoli, szolizni, szolizseton, szolikrém, szolibarna, szolicica*.

A jelentősbővülés is gazdagodás. Így például érdekesen alakult a *fapados* szó jelentése. A kifejezés ma újra reneszánszát éli a fapados repülőjáratoknak köszönhetően, mondhatjuk, hogy az archaizmusból neologizmus lett. Ugyanis a Magyar értelmező kéziszótár 2003-as kiadása szerint vasúti kifejezés, elavult, 1950 és 1956 között a párnásnál olcsóbb, nem párnázott ülésekkel ellátott vasúti kocsit, illetve osztályt jelentett. Ma már viszont mindenre alkalmazzák, ami olcsó, „akciós”: *fapados étterem, szállás, futárszolgálat, esküvői videó, sőt úrutazás*.

A neologizmusok stílris hangulatát illetően nemegyszer ironikus, gúnyos, pejoratív kifejezés születik: *banyatank* (két keréken húzható nagyobb bevásárlótáska). Hasonlóképpen minősíthető az *átrongyol* (átmegy valahová, áttör valamin keresztül), a *parasztvakítás* (szemfényvesztés, porhintés, megtévesztés, nagyotmondás), a *zsirharcos* (fogyókúrázó) és a *szájkaratézis* (vitakozik) szó.

A kor szavainak tekinthetők azok a kifejezések, amelyek jelentéstartalmuknál és újdonság voltuknál fogva jellemzőek egy adott időszakra, például a *megoszt* (az interneten, elsősorban a Facebookon közzétesz valamilyen szöveget, képet, egyebet), az *árfolyamgát* (a 2011. augusztus 15-én életbe lépett rendelet, amely szerint a bajba jutott adósok a devizahiteleik törlesztőrészeit fix árfolyamon fizethetik). Goncsarov Oblomovja – ma már csak úgy mondanánk – *punnyad*, azaz tétlenkedik, unatkozik; fásultság, gubbasztás vesz erőt rajta. Ez is az aktuális (életérzés-)kifejezéseink közé tartozik.

Egy-egy új szó egy adott esemény kizárólagos megnevezője lehet. Ilyen például a *taxisblokád*. Mint emlékeztet, ez az 1990. október 25-én bejelentett 65%-os benzináremelés hatására október 26-án kezdődött taxis- és magánfuvarossztrájk. A *bohócforradalom* pedig 2011-es esemény: június 16-án békés fővárosi demonstráció volt az alkotmányos jogok védelme érdekében, amelyen a rendvédelmisek bohócnak maszkírozva visszamenőleges hatállyal kívánták visszavonni a Fidesz–KDNP-re leadott szavazatukat. A 2010-es választás neve pedig a *fülkeforradalom*. Arról nem is beszélve, hogy messze nem politikai töltetű szóként milyen sok fesztivál született az elmúlt tíz évben: *almavirág-fesztivál, kolbászfesztivál, krumplifesztivál, tökfesztivál* stb.

Szóértékűvé összeforrt szókapcsolatra is találhatunk több példát, íme egy: *tyúkjóléti intézkedés*. Az Európai Unió által előírt tyúktartási

szabály, amely a gazdákat arra kötelezi, hogy komfortosítsák tyúkketreceiket, azaz legalább 750 cm²-nek kell jutnia egy tyúkra, a ketrec lejtése nem lehet túl meredek, és ülőrudat, körömkoptatót, tojófészket kell biztosítani a szárnyasnak.

Mindig több szó keletkezik egy nyelvben, mint ahány kihal. Mindenki lehet szóújító, elsősorban szóban alkothat alkalmi kifejezéseket, amelyek az adott szituációban értelmeseek. Azonban ezt senki nem adatolja. Ha igen, akkor efféle érdekességekkel találkozhatunk: *csúfságkirálynő* (a rútpofa-vágó világbajnokság győztese); *maradékbírság* (pénzbüntetés azok számára, akik nem eszik meg az ételt); *angyalhajcsár* (az etikai értelemben létező jó keresése, illetve gyakorlása). Mindez a nyelv hajlékonyságát és az anyanyelvi beszélő kreativitását bizonyítja.

Ugyanezt igazolja az első magyar googlehackblatt nevű játék, amelyet 2008 nyarán hirdettek meg. Az volt a lényege, hogy küldjenek az olvasók olyan magyar szavakat, amelyekre az internetes kereső csak egy találatot hoz ki. Azaz „egyedi gyártású” neologizmusokat kellett gyűjteni. Íme, néhány győztes: *anyaszú, elblogolgat, kabalakalap, kikkorumpálta, műbőr harisnya, őzillatú, zsirtigris*.

Természetesen az új szavak egyéni kezdeményezésű szándékos alkotása az idegen szavak magyarításakor is megfigyelhető. Erre kitűnő lehetőséget nyújt a Szómagyarító honlap (www.szomagyarito.hu). Íme, két példa. Néhány éve a *flashmob* volt a meghökkentés divatja, erre a következő magyar változatok születtek: *villámcsődület, röpgyűlés*. Manapság a *plankolás*ról hallhatunk egyre többet. Magyarul hason fekvést jelent szokatlan helyen. Az akcióról fényképet kell készíteni, majd közzétenni az interneten. Ennek még nincs magyarítása.

Az természetesen mindvégig kérdés marad, hogy melyik neologizmus meddig fog élni. Mennyire szappanfogalom? Megéri-e a „szótárkort”, azaz lesz-e olyan fontos, hogy valamelyik későbbi értelmező szótárunk tartalmazni fogja, vagy csak tisztavirág-életű lesz? Azonban ne feledjük: az élő nyelv egyik legfontosabb jellemzője a változás, és ahogy korábban említettem, ez a szókincsében való változás.

Kosztolányi Dezső Esti Kornél című művében a török Kücsüknek háromszázharminc csókot adott a háromszázharminc legékesebb szavunkért. Így fejezte ki neki a háláját, így törlesztette a nyelvtörténeti adósságot, a szókölcsönt, ami már annyit kamatozott neki. Íme, egy jó szóval csókot lehet nyerni, de akár szócsatát vagy állást is.

A szótárról

Az Új szavak II. szerves folytatása az Új szavak I. című kötetnek (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007). Ugyanakkor a korábban megjelent monográfiáim is az előzményeinek tekinthetők: Mai magyar nyelvújítás (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003), Változó szókincsünk (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011).

Az első részhez képest a szótár felépítése lényegében nem változott. A címszó utáni jelek újdonságként a Google internetes oldalon lévő találatok számát mutatják, némi információként a szó elterjedtségéről (2013. augusztusi keresés kizárólag magyar nyelvű oldalakon). A jelek feloldása:

- ◆ 1–1000,
- ◆◆ 1000–10 000,
- ◆◆◆ 10 000–100 000,
- ◆◆◆◆ 100 000–1 000 000,
- ◆◆◆◆◆ 1 000 000 fölött.

Azonban a tényleges adatok száma nem egyezik a kereső által megjelenített számmal, sőt valójában fogalmunk sincs a tényleges előfordulások számáról. Mivel a kereső weboldalt talál, s egy oldalon, például egy almatermesztésről szóló cikkben többször is felbukkanhat az alma, ilyen esetekben az adatok száma nyilván meghaladja a kereső találati számát. Ugyanakkor gyakran előfordul, hogy ugyanaz a szöveg jelenik meg különböző webhelyeken, akár azért, mert átveszik máshonnan, akár csak egyszerűen becsatolják, „tükrözik” az adott weboldalt. (Papp Lajos: A nyelvészeti adatgyűjtés egy lehetséges új eszköze. In: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Budapest, 2003. 289–293.)

A szócikkben ezután következik a kifejezés szófaja. A szótárban összesen 615 főnév (FN), 51 ige (IGE), 37 melléknév (MN), 11 igenév (IN), 1 számnév (SZN) és 104 szó szerkezet (SZSZ) található.

A szófajt követi a szó létrejöttének a módja, illetve az eredete. A szótárban összesen 433 összetétel található, ezen belül a jelentéssűrítő összetétel a leggyakoribb 352 előfordulással (*adománybolt*, *kalandpark*). Szóképzéssel 75 (*emeltezik*, *promózás*), jelentésbővüléssel 27 (*eltol*, *láma*), tükröfordítással 26 (*botlatókő*, *újraírható*), szóösszerántással 24 (*arckini*, *motkány*), elvonással 8 (*eredetvédett*, *hiánypótol*), rövidüléssel 7 (*ballib*, *sitcom*) és szövegyüléssel 1 (*robosapiens*) kifejezés keletkezett.

Ezenkívül 15 betűszó (*EP, kata*) is szerepel a kötetben. Az idegen szavak esetében a címszó után szögletes zárójelben található a kiejtés, valamint az értelmezés után a Szómagyarító honlapról (www.szomagyarito.hu) az ajánlott magyar megfelelője.

Ezt követi a szó nyelvi- és stílusrétegbeli besorolása:

Biz	bizalmas,	Orv	orvostudomány,
Inf	informatika,	Pejor	pejoratív,
Jog	jogtudomány,	Pénz	pénzügy,
Ker	kereskedelem,	Pol	politika,
Konyha	konyhaművészet, szakácsmesterség,	Sajtó	sajtónyelvi,
Közg	közgazdaságtan,	Sp	sportnyelvi,
Okt	oktatás,	Szép	szépészet,
		Szór	szórakozás.

A szócikket az első kötethez hasonlóan az internetről gyűjtött élőnyelvi példamondat zárja, amelyik egyrészt igyekszik még több információval szolgálni a kifejezésről, másrészt a stílusrétegbeli hovatartozását is kijelöli. (A szavak értelmezéséhez esetenként a Wikipédia szabad enciklopédia szócikkeit is alapul vettem.)

A korpusz, azaz a szavak gyűjtését főiskolai hallgatók segítették, nagyon jó forrásul szolgált a sajtó, Balázs Géza Nem szótározott szavak tára című rovata az Édes Anyanyelvünk folyóiratban, a Veszelszki Ágnes szerkesztésében megjelent Netszótár (ELTE, Eötvös Kiadó, 2012) és Bódi Zoltán Infoszótára (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010). A válogatás során célom az volt az érdekesség, a változatosság és a minél szélesebb körű használhatóság jegyében, hogy a lehető legtöbb területről kerüljenek be kifejezések, és a korábbihoz képest minél több „női kifejezés” legyen. A szótár tartalmaz ritka, emblematicus, illetve csupán érdekes szavakat is, például: *bohócforradalom*, *kátyúmatrica*, *tőkfesztivál*. Egyébként e munkarész nehézségét Magay Tamás fogalmazta meg kitűnően: A lexikalizálódásnak melyik az a pontja, amikor egy új szó, illetve szótári adat szótározható? Egyáltalán: mi tekinthető rövid életű, illékony elemnek, s mi maradandónak? Mikor tekinthető szótárérettnek egy kifejezés?

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a válogatás szubjektív, és különböző tudomány- és szakterületekről összeállt csoportok képesek sokkal sikeresebben és gyorsabban dolgozni a lexikográfiai munkában, azonban bizvást sok új információval szolgálók így is.

Ha valamiből második rész készül, arra csupán egy „mentség” van: jobb, mint az első. Ezzel a bizodalommal nyújtom át a kedves olvasónak e hol informatív, hol csupán érdekes, de tartalmában és stílusrétegében egyaránt sokszínű, a kort (évtizedet) tükröző szavak tárát, ami mindenképpen szubjektív, s nem kívánja felvenni a versenyt sem az akadémiai nagyszótárral, sem az értelmező szótárakkal, hiszen nem ugyanaz a (faj)súlycsoport.

Zárásul szeretnék köszönetet mondani lektoromnak, Zimányi Árpádnak az igen hasznos javaslatokért, Mandl Orsolyának a szerkesztői tanácsokért, valamint Kiss Gábornak a szavak gyűjtésében nyújtott segítségéért, és mindenkinek, aki tudta, hogy számomra az igazi ajándék egy új szó.

Nyíregyháza–Sóstóhegy, 2013. szeptember

Minya Károly